

Leif Emerek

Arbejde og dagligt brød

Om Hans Kirks Daglejerne og De ny Tider. Af Claus Engelund, Ronald Gernskov og Lis Tanghøj. Litteratur og Samfund, Kbh. 1979

Hvis det at beskæftige sig med et forfatterskab af Hans Kirks type skal have andet end snæver akademisk og institutionel interesse, må analyserne dels være videnskabeligt holdbare og dels må de lukke op for en diskussion af, hvorledes forfatterskabet kan bruges fx. i forbindelse med udviklingen af en æstetik, som kan hamle op med den traditionelt borgerlige æstetik på den ene side og den kulturindustrielle på den anden. Et forfatterskab som Kirks er for mig at se velegnet som grundlag for en sådan diskussion, både på grund af den skrivemåde, Kirk benytter sig af, og på grund af forfatterskabets store udbredelse.

Det første krav opfylder fremstillingen kun delvist, selv om den i forhold til sine egne præmisser er velargumenteret og vel-dokumenteret. Det andet lader analysen ligge – måske nok så meget fordi den i sit udgangspunkt forhindrer sig selv i at tage problemet op.

Fremstillingen er delt i tre hovedkapitler. Det første og korteste er et socialhistorisk rids af udviklingen i Danmark fra ca. 1890 til og med 1920'erne. Kapitlet har overskriften *Social-historie*, men efter min opfattelse er der snarere tale om økonomisk og politisk historie. Hverdagslivet, bevidsthedsformerne og interaktionsformerne står der ikke meget om. Den del af sagen bliver imidlertid delvist belyst gennem de billeder og billedtekster, som redaktionen af tidsskriftet har indsat.

Det andet hovedkapitel er en tekstanalyse af romanerne. I tre afsnit behandles Kirks tematisering af arbejdet, familien og religionen. I det første fremanalyseres to konceptioner af arbejdet. Den ene er knyttet til den agrare produktion og er fremstillet negativt i form af slid, elendighed og som hæmmet driftsudfoldelse. Den anden og af Kirk positivt vurderet konception af arbej-

det er knyttet til industrikapitalismens indtog på egnen. Med cementfabrikkens etablering frigøres den oprindelige og naturlige menneskelige arbejdsdrift, den giver liv og velfærd og bliver den adækvate ramme for de tidligere landarbejderes naturlige solidaritetsfølelse og klassebevidsthed. Pointen for forfatterne er at vise, at for Kirk er udviklingen af produktivkræfterne selv i kapitalistisk regie frigørende for den menneskelige energi. Alle de negative sider af den kapitalistisk organiserede arbejdsproces lades af Kirk tilbage som uproblematisk. Derved fremstår udviklingen af produktivkræfterne som neutral og som et absolut fremskridt. Problemer omkring arbejdet skyldes således ikke selve arbejdets karakter, men kræfter uden for selve arbejdsprocessen: enten den socialdemokratiske indpodning af småborgerlige træk i arbejdernes bevidsthed eller monopolkapitalens skalten og valten med arbejdernes velfærd.

I det andet afsnit analyseres Kirks tematisering af familien, og det viser sig ikke uventet, at hans romaner demonstrerer en særdeles traditionel opfattelse af familiefunktionen, kvinderne og af opdragelsen. Familien fastholdes som kernefamilie og reproduktionsenhed, hvor kvindernes primære opgave er at føde og opdrage børnene efter bestemte normer. Det positive normsæt i romanerne er opdragelsen af børnene til at være selvbevidste mennesker og dygtige og flittige arbejdere og til at kunne balancere mellem seksualitet og arbejde, således at de produktive funktioner, arbejde og graviditet, vurderes højt i romanerne, mens uproduktive funktioner som handel, intellektuel virksomhed og formålsløs udfoldelse af seksualiteten sættes som noget negativt.

I det tredje afsnit behandles Kirks religionssociologi. Graden af religiøsitetens inderlighed fremanalyseres som sammenhængende med de enkelte personers sociale placering. De fattige landarbejdere er nok religiøse og fatalistiske, men de er ikke bærere af den kristne skyldmoral, og derfor har klassebevidsthed og kampvilje bedre udfoldelsesmuligheder blandt disse fremfor blandt de deklasserede husmænd, hvor internaliseringen er lykkedes. Derfor er de mere træge i forhold til romanernes kampperspektiver, hvilket Kirk dog optimistisk anser for at være et første-generationsproblem. For det egentlige småborgerkabs

vedkommende er religionen totalt internaliseret og desuden koblet sammen med deres bæres økonomiske interesser, ligesom den totalt hæmmer disse mennesker i en sund driftsudfoldelse. Kun i forbindelse med den grundtvigianske lærer lader religionen sig forbinde med den 'frigørelse' og 'selvbevidsthed', som landarbejderne opnår i romanernes forløb.

Fremstillingens tredje og sidste kapitel leverer dels en ramme, inden for hvilken romanernes udsagn kan forstås og på baggrund heraf leveres der en kritik af Kirks socialismeopfattelse. Pointen i fremstillingen er at vise, at Kirks kapitalisme- og socialismeforståelse er i nøje overensstemmelse med DKP's og Kominterns politiske linjer i forhold til de områder, som er opridset ovenfor. I denne forbindelse afvises Henrik Damsgårds kapitallogiske approach på de to romaner. Han kritiserer Kirks manglende forståelse af kapitalismens politiske økonomi, hvorimod forfatterne her fremhæver det *politiske valg*, som strukturerende for de to tekster. Til underbyggelse heraf benytter de sig af Kirks artikler om bla. småborgerskabet som dokumentationsmateriale for tesen om det politiske valg. Dernæst gennemgås det litteraturpolitiske grundlag og de litteraturteoretiske overvejelser, som blev gjort af Lukács og sovjetiske litteraturpolitikere omkring den socialistiske realisme. Det vises, hvorledes Kirk allerede i slutningen af 20'erne i hovedtræk indtager den position, der blev knæsat på forfatterkongressen i 1934, formuleret af især Gorki og Zdanov: afvisningen af 20'ernes proletariske linje og den direkte politiske doceren til fordel for en gengivelse af virkeligheden, der *i sig selv* rummer progressive træk, hvortil kommer forestillingen om arbejdets helt, udviklingsoptimismen – historien bevæger sig af sig selv mod større og større fuldkommenhed – og det fornyede forhold til den litterære tradition, især den kritiske realisme. Endelig forbindes den kommunistiske verdensbevægelse, DKP og Kirk gennem en påvisning af ensartetheden i deres opfattelse af arbejdet, som heroiseres, og af familien, som en uforanderlig institution. Kirk kalkerer så at sige i sine romaner den socialismeopfattelse, der bliver enerådende i Sovjet i 30'erne. Revolutionens socialistiske indhold sættes lig udviklingen af produktivkræfterne – også de kapitalistiske – fordi de betragtes som systemoverskridende, og fordi deres udvik-

ling bidrager til at afskaffe den umiddelbare materielle elendighed for de mange. Dermed udgrænses også i Kirks fremstilling muligheden for en omorganisering af arbejde, familie og dagligliv. Det vises i denne sammenhæng, at folkefrontpolitikken i 1935 ikke har voldt DKP de store problemer. Og det vises, hvorledes denne taktik bliver til strategi efter krigen i form af en afpolitisering af alle områder. Denne afpolitisering får bl.a. den konsekvens, at Kirk ikke udsender tredje bind af romanserien. Forfatterne er af den opfattelse, at en udgivelse af dette ville være i strid med partiets politik, da den oprindelige komposition af serien faktisk lægger op til en mere radikal kritik af kapitalismen og reformismen, end DKP fremførte efter krigen.

Konklusionen på analysen er, at hvert træk i romanerne lader sig indføje i DKP's og Kominterns politiske tænkning, og kritikken af disse bliver derfor også en kritik af DKP. Tesen om, at romanernes gestaltungsprincipper er begrundet i Kirks politiske valg, er – som tidligere nævnt – veldokumenteret og overbevisende fremført gennem koblingen mellem tekstanalysen og det politiske klima, Kirk befandt sig i. Alligevel synes jeg, at den *politiske logik*, som romanerne tilsyneladende lader sig indføje i, rejser nogle problemer af analytisk, æstetisk og litteraturpolitisk karakter. I polemik mod Damsgård hedder det, at han overvurderer »kapitalens totaliserende effekt« (p. 155) især i sammenhæng med den særegne kapitalistiske udvikling i Danmark. Men samtidig udskifter forfatterne i deres fremstilling den økonomiske logik med en politisk – endda hentet fra det store udland. Det er vel analytisk lige så reduktiv en praksis som den kapitallogiske, og historisk er det også betænkeligt, eftersom det politiske niveau i Danmark må være lige så særegent som den måde, hvorpå kapitalen sætter sig igennem her i landet. Derfor er der i forhold til den litterære analyse i bred forstand ikke vundet så meget ved udskiftningen af *en* analysesynsvinkel med *en* anden. Sådanne monistiske analyse- og forklaringsrammer er for mig at se ikke tilstrækkelige til at afdække alle de lag og forklaringsmuligheder, der også er indeholdt i Kirks romaner. I det følgende vil jeg prøve at eksemplificere mine indvendinger ved at diskutere nogle af analysefelterne i fremstillingen: forholdet mellem teori-politik, arbejde- og driftskonceptionen, Kirk og den litte-

rære tradition og endelig vurderingsproblematikken.

Med hensyn til det første hedder det i fremstillingen: »Mange af de kapitalismekritiske pointer, som Damsgård tror Kirk ikke har forstået, men som Kirk (og KI eller DKP) politisk har valgt at nedprioritere, må fremhæves af en socialistisk politik i dag. Dette har været vores udgangspunkt for kritikens fremstilling, og vi mener, at vi dermed i højere grad har kritiseret Kirk på hans egne præmisser, som er klart politiske« (p. 156). På den ene side er analysens kritik af fx. Kirks arbejdskonception baseret på en kapitalismekritisk synsvinkel, på den anden side fastslås det, at Kirk *vælger* politisk, og dermed afskærer analysen sig faktisk fra at få ordentligt diskuteret forholdet mellem teorien og det politiske valg. Dermed underforstås det, at Kirk egentlig var en god teoretiker. Det er et temmelig udialektisk syn på så vigtigt et forhold. Der kan ikke være tvivl om, at det politiske valg, som Kirk foretager er forudsat i nogle teoretiske positioner omkring historisk-materialistisk teori. De mest grundlæggende elementer i denne er basis-overbygning konceptionen, relationen mellem produktionsforhold og produktivkræfter, som implicerer en ahistorisk universaldialektik og teleologisk historieopfattelse. Problemerne i en sådan teoretisk position antydes flere steder i analysen, men den udnyttes ikke som kritisk perspektiv på teksterne. Tværtimod gøres det til en dyd, at Kirk nedprioriterer sin bestemte form for kapitalismekritik.

Kritikken af Kirk – og DKP – må *også* rettes mod den teoretiske grundposition, som bl.a. – og ikke kun af legitimeringsgrunde, som fremstillingen ellers antyder – afskar og udskød de behov og behovsudtryk, som kunne have været drivkraften for dannelsen af et socialistisk samfund. Dette her siger jeg ikke for at være bagklog i forhold til Kirks teoretiske valgmuligheder i 30'erne – selv om der faktisk eksisterede andre teoretiske positioner som fx. Lukács' *Historie og klassebevidsthed* – men snarere for at lægge op til en diskussion af romanernes brugbarhed i dag. Selv om Kirks værker er skabt i en anden historisk situation end vores, så må det være vigtigt at bringe nyere teoretiske erfaringer i dialog med teksterne, for kun derved undgås en reproduktion af de teoretiske og politiske fejl, som i dag er gjort synlige bl.a. i kraft af arbejdet med forskellige teoriformer. Ved så entydigt

som fremstillingen gør det at betone det politiske valg som det bærende for struktureringen af *Daglejerne* og *De ny tider*, uden at det tænkes sammen med det teoretiske grundlag, hvorpå struktureringen hviler, og som DKP stadig arbejder i forhold til, så afskæres mulighederne for en *gennemgribende* forståelse og kritik af partiet i dag. Hvis partiet skal flytte sig, så skal det dets fundamentale teoripositioner også flyttes. Det hele foregår altså ikke kun på det politiske niveau.

Mine næste indvendinger retter sig mere mod den reduktive analyseform, der for mig at se er konsekvensen af udelukkende at forklare romanernes udsagn i forhold til DKP's og KI's politiske linjer, som teksterne restløst lader sig indføje i. Det ville have været analytisk mere korrekt også at inddrage forhold omkring det ideologiske og litterære miljø i Danmark. For det *første* er det påfaldende, at den opfattelse af arbejdet under kapitalismen, som kommer til udtryk i de to romaner *ikke* er specifik for DKP og KI, men at den også deles af tidens socialdemokratiske forfattere – jvf. den euforiserede beskrivelse af værftsarbejdet i Nils Nilssons *Dokken*. Opfattelsen af produktivkræfternes udvikling som noget i sig selv positivt og industriarbejdet som 'værdigt' er i perioden typisk for arbejderbevægelsens ideologer – også for dem, som ikke bevæger sig i DKP-regie. Det skal vel først og fremmest forklares gennem den fremherskende udformning af den historiske materialisme, og måske mere specifikt gennem ønsket om at gøre op med småborgerlige produktionsformer. I forbindelse hermed kunne det have været spændende, om Kirks personlige arbejdsmoral, der føres over i romanerne ved euforiseringen af det hårde, tempofyldte og kollektive arbejde, var blevet analyseret mere i forhold til Kirk som intellektuel i et arbejderparti. Fremstillingen antyder to forklaringsmuligheder. Den ene går ud på, at Kirk importerer arbejdsetikken fra Sovjet, mens den anden antyder, at Kirk som politisk engageret finder det vigtigt at arbejde hårdt og disciplineret. Den første forklaring er nok ikke helt holdbar, da den samme arbejdsmoral genfindes i *Fiskerne*. Forklaringen skal nok snarere findes i den anden mulighed, som jo principielt handler om den intellektuelles dilemma i forhold til de mennesker, der arbejder manuelt, og hvis arbejde dermed fremtræder som mere 'nyttigt' end kul-

turarbejderens. Dette dilemma kan godt kaste et lys ind over den meget lidt forsonlige skildring af romanernes to intellektuelle – Søren og pastor Gamst, der skildres som henholdsvis klassefor-ræder og psykisk labil og rodløs. Årsagen til uforsonligheden kan hænge sammen med, at Kirk som intellektuel har skullet skabe sig et legitimationsgrundlag for sin egen funktion. Det vil sige, at kritikken af de to i romanerne ikke bare skyldes partiets holdning til den intellektuelle eller bestemte typer af intellektuelle, men også er funderet i de problemer af klasse-mæssig karakter, som er forbundet med kulturarbejderens sociale placering. For det andet viser fremstillingen korrekt, at driftudfoldelsen i Kirks univers bedst lader sig realisere inden for familiens rammer, og at denne opfattelse er i nøje overensstemmelse med Kominterns og den sovjetiske sexualmoral. Den modsvarer i øvrigt også socialdemokratiets holdning til disse problemer, og det har den næppe fra Komintern. Spørgsmålet er om parallellen har nogen forklarings-effekt. Hvad med Kirks egen socialisationsbaggrund, og hvad med det forhold, at denne i virkeligheden småborgerlige moral er så udbredt her i landet. Dvs, at ligesom jeg mener, at det er nødvendigt at fastholde det teoretiske perspektiv ved diskussionen af Kirks kapitalisme- og socialismeforståelse, så er det også i forbindelse med det her analysefelt nødvendigt at inddrage socialisationsteoretiske og -historiske synsvinkler fremfor blot at parallellisere med en politisk-ideologisk linje i Sovjet.

På den anden side er der i romanerne brud på denne bornert-hed. De mange ædegilder rundt omkring i romanerne og Konrads og Metas historie tyder på en fascination af seksualiteten i vid betydning og en brug heraf i bedste latterkulturstil, der gør, at den også tilskrives en subversiv funktion, hvilket vel bryder med den rationalitet, som ellers kommer til udtryk i de to tekster, ligesom den står i modsætning til den moralopfattelse, som analysen sætter romanernes udsagn i forhold til. Dette tyder på, at Kirk ikke helt har afskrevet den sympati, han i 20'erne nærrede for Freuds driftsteori, som betyder meget for struktureringen af driftstematikken i Fiskerne. Derfor er det nødvendigt også at indplacere Kirk i forhold til det danske kulturradikale og freudiansk orienterede miljø. Dette lader fremstillingen helt ligge.

I forbindelse hermed er det for det tredje for entydigt kun at sætte Kirks litterære formvalg i relation til den realisme-doktrin, der etableredes ved den sovjetiske forfatterkongres i 1934, når han allerede – som fremstillingen også gør rede for – i 1928 med *Fiskerne* havde denne position. Det i sig selv kræver, at også andre litterære traditions-sammenhænge bliver fremdraget som forklaringsramme. En analyse af forholdet mellem den danske realismetradition og de to romaner er for mig at se mere rimelig end relateringen til den socialistiske realismes udformning i 1934, især da den tidsmæssige forskel – Kirk indtager denne position såvel i sine litterære artikler som i *Fiskerne* i årene 1926-28 – dementerer den påvirkningssammenhæng, som fremstillingen prøver at sandsynliggøre. Pointen er altså, at analyse- og forklaringsrammerne i fremstillingen er alt for eksklusive i forsøget på at bringe de to romaner i forhold til bestemte politiske linjer.

I virkeligheden er denne analyse en slags *genetisk-komparativ* fremstilling, der søger at finde kilderne til de to romaners stof og litterære iscenesættelse. Hvor den tidligere komparatisme holdt sig til litterære sammenhænge, så udvides perspektivet her med politisk forklaringsstof. Alligevel kan den politiske forklaringsramme ikke rumme alt – kun noget kan forklares hermed – og på nogle områder kan der højest drages paralleller, men de har jo ikke i sig selv nogen større udsagnseffekt. Det vil da sige, at analysen af årsagssammenhængen mellem på den ene side DKP's og Kominterns politiske tænkning og på den anden *Daglejerne* og *De ny tider* er et *nødvendigt*, men ikke *tilstrækkeligt* analytisk element, når de to romaner skal forklares. Dertil kræves der et langt mere differentieret analyseapparat, der gennem socialhistoriske, socialpsykologiske, tematiske, biografiske og æstetiske synsvinkler kan begribe *komplexiteten* og det *modsningsfyldte* i de værker, der skal analyseres.

Det sidste problem, jeg vil tage op, er vurderingen af de to romaner. »Målt i forhold til den politiske overbevisning, Kirk havde, er DL og DNT tilsammen et genialt værk« (p. 168). Sådan som analysen er forløbet, er dommen logisk nok, men den adskiller så også samtidig det politiske og æstetiske ved at kritisere dem som udtryk for en bestemt form for politisk fornuft

samtidig med, at de som kunst er geniale. Så er vi jo lige vidt i diskussionen om Kirks aktuelle brugbarhed, medmindre vi allesammen tænker ligesom, der gøres i DKP. Hvad hjælper det, at det er geniale romaner, hvis deres politiske perspektiver er, som analysen viser. Vurderingen af de to tekster må fastholde sammenhængen mellem det æstetiske og det politiske, og det kan bedst lade sig gøre, hvis det analytiske arbejde får blotlagt alle lag i de analyserede tekster. Det kan på den ene side være med til at fastholde den politiske og teoretiske skepsis over for udsagnet i romanerne, og på den anden side kan en mere differentieret analyseform konkret vise, hvori de to teksters genialitet består. Sådant som fremstillingen nu er lagt an, kan den ikke svare på, hvorfor de to romaner stadig er så udbredte og læseværdige, som de faktisk er. Derfor mangler der stadig en læsning af Kirks forfatterskab, der går mindre reduktivt til værks, og som kan tematisere den sanselighed i skrivemåden, der ofte står i modsætning til værkernes politiske rationalitet. Dertil har Kirk en viden om almindelige menneskers livsforhold og omgangsformer, en viden der heller ikke uden videre lader sig indfange af den DKP'ske fornuft. Det må bl.a. være noget af det, som gør ham til den fascinerende fortæller, han også er.